

T.C. DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

0907-BY-92-017-096

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ
VII

İZMİR

1992

İSLÂM'DAN ÖNCE HİCAZ BÖLGESİNDEKİ ARAPLARDA TARİH

Dr. Rıza SAVAŞ

"İslâm'dan önce" ifadesinden, Hz. Peygamber'den önceki bütün devirler anlaşılmalıdır. Bundan kasdımız, İslâm'dan önceki bir veya bir buçuk asırlık zaman dilimidir.

İslâm geldikten sonra, müslüman tarihçilerin yazdıkları tarih kitaplarının, Arapların daha önceki tecrübeleri ile ilişkisini ortaya koymak ve İslâm tarihçiliğinin Cahiliye'ye uzantısını tesbit için böyle bir çalışma yapmayı düşündük. İlimlerde tekâmülü kabul edersek, tarih ilminin de bu çerçevede geliştiğini söylememiz gerekir. Her dönemde önceki tarihçiler, sonrakilere örnek olarak onların çalışmalarına ışık tutmuşlardır. Tarihçi kendisinden önce yapılan çalışmaları dikkate alarak çalışacağı için, tarih ilminin gelişmesine ve ileri gitmesine daha önceki tarihçilerin tecrübelerinin büyük katkıları olduğu açıktır.

İslâm Tarihçiliğinin gelişmesinde ve önemli kaynak eserlerin kaleme alınmasında, Cahiliye devrinde Arapların, bu konuda edindikleri tecrübelerin katkılarının olup olmadığını ortaya koymaya çalışacağız.

1. İslâm Öncesi Devirde Tarih Bilmeyi Gerektiren Sebepler

a. Müfahara (مفاخرة)

" فخر- يفخر- فخرا ", Övünmek, böbürlenmek, övünmede üstün gelmek, kişinin kendisinde veya ailesinde bulunan iyi özelliklerle övünmesi gibi manalara gelen ve F-H-R kökünden yapılan "müfahara" kelimesi rübaî babından bir isimdir. Kişi "hasebini ve övünülecek özelliklerini sayıp ortaya koyduğu zaman "fahara er-reculu" (فخر الرجل) denir¹.

¹ el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (370/980-1), *Tehzîbu'l-Luga*, Kahire 1964-1967, VII, 357-358.

Fahr, kişinin iyi özellikleri ile övünmesi, iftihar etmesi ve eskileri sayması² manalarını taşır. Bu fiil, rübaî müfâala babına aktarılınca "menakıpları anlatmak ve iyilikleri zikretmek" anlamına gelir³.

Fah kelimesi ile ilgisi olduğuna yukarıda işaret ettiğimiz "Hasep", kişinin, babalarının övünülecek hallerini sayması demektir⁴. Haseb ve hesab, aynı kökten türetilmiştir. Müfâhara yapan Arapların, akrabalarını saydıkları, onların menkibelerini ve iyi işlerini anlattıkları bilinmektedir⁵. Hesapla ilgisi olması sebebiyle bu işe haseb dendiğini söyleyebiliriz.

Kur'an, övünmenin (tefâhur) dünya hayatının bir yanı olduğuna, bunun geçici bir heves olarak düşünülmesine ve önemli olanın ahiret olduğuna dikkat çekmektedir⁶. Tekâsür suresinin, Abd Menafîlularla, Sehm oğullarının sayı bakımından birbirilerine övünüp mezardaki ölüleri saymaya giderek müfâhara yapmaları sebebiyle nazil olduğu rivayet edilmektedir⁷.

Ayrıca münafere kelimesiyle müfahara lafzı arasında da bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Münafere, mühakeme ve müfahara demektir. Bu konuda Ebû Ubeyd'in şöyle dediği nakledilmektedir: "Münafere, iki şahıstan her birinin diğerine karşı övünmesi demektir"⁸. Ukâz kelimesinin de müfahara ile ilgisi bulunduğu açıktır. Çünkü Ukâz kelimesi, hasmı yenmek anlamını taşır. Bir kimse, müfahara yoluyla arkadaşına karşı övünür ve ona üstün gelirse, "akeze er-reculu" (عكر الرجل)) denir. Arapların, Mekke civarında Ukâz ismiyle bilinen bir panayırıları olduğu ve burada, cahiliye döneminde Arabistanın çeşitli yerlerinden gelen insanların müfahara yaptıkları anlaşılmaktadır⁹.

İnsan tabiatındaki övünme duygusu, cahiliye döneminde bulunan "müfâhara"nın doğmasına sebep olmuştur diyebiliriz. Müfahara, kişinin kendi kabilesinin üstün-

2 İbn Manzûr, Ebulfadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrîm (711/1311), Lisânu'l-Arab, F-H-R (فخر) maddesi

3 el-Ezherî, a.g.e., VII, 357.

4 İbn Manzûr, a.g.e., H-S-B (حسب) maddesi

5 ez-Zebidî, Muhibbuddin Muhammed Murtaza (1205/1791), Tâcu'l-Arûs, H-S-B (حسب) maddesi.

6 el-Hadîd (57), 20.

7 İbn Manzûr, a.g.e., K-S-R (كثر) maddesi ; el-Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Neysâbüfî (468/1076), *Esbâbu'n-Nüzûl*, Bevr. 1988, s. 375.

8 İbn Manzûr, a.g.e., N-F-R (نفر) maddesi.

9 Yakut el-Hamevî, Şihâbuddin Ebû Abdillâh (626/1229), *Mu'cemu'l-Buldân*, Ukâz (عكاز) maddesi.

lüklerini anlatması anlamına geldiğine göre, Müfâhir'in, yani bu işi yapan kişinin kendi kabilesinin tarihini çok iyi bilmesi gerekir. Esasen o devirde her kabile başlı başına bir devlet olduğu için her kabile en iyi müfahir sahibi olmayı ister. Bu da iyi müfahirlerin yetişmesini sağlar. Kişinin iyi bir müfahir olması için kendi kabilesinin tarihini bilmesi yanında, diğer kabilelerin ve hatta Arap olmayan komşu devletlerin tarihlerini bilmesi de gerekiyordu. Çünkü Arapların komşu ülkelerle de ilişkileri vardı. Onlara karşı müfâhara yapma ihtiyacı da hissetmiş olabilirler.

Cahiliye döneminde Arapların toplantı yerleri bulunduğu ve Hz. Peygamber'in dedelerinden olan Kusay'ın bir parlamento binası (Dâru'n-Nedve) yaptırdığı bilinmektedir. Buralarda bir araya gelen insanlar, sohbet esnasında gidip gördükleri yerleri ve oralardaki durumu anlatırlar. Bazıları da bu toplantı yerlerinde geçmişle ilgili hadisele-ri gündeme getirirlerdi. Bu toplantıların genelde gece yapıldığı ve Kur'an'ın da buna işaret ettiği anlaşılmaktadır¹⁰.

Kureyşlilerin, toplantı yerlerinde zaman zaman müfâhara yaptıkları ve bu cümleden olarak Mekke'de sel yataklarından birinde bu konuda konuşmalarda buldukları kaydedilmektedir¹¹. İslâm övünmeyi ve kibirlenip başkalarını hakir görmeyi yasaklamıştır. Cahiliye döneminde müfâhara oldukça yaygındı diyebiliriz. İbn Nedîm, el-Fihrist isimli eserinde Ebû Ubeyde'nin¹² Kitâbu'l-Müfaherât'ı olduğunu bildirmektedir¹³. Müfâhara ve münafere sayesinde Cahiliye devri Arap Tarihi ve komşu ülkelere ait haberler hakkında rivayetler bize kadar gelmiştir.

Şiir, Araplarda çok yaygın ve etkileyici olduğu için münâfir, genelde şairlerden olurdu. Burada kadın şairlerin de müfahara yaptıklarına örnekler bulunduğunu kaydetmeliyiz¹⁴. Bunun yanında hâtip ve sefirlerin de münâfir olabildiklerini ifade etmeliyiz. Araplar, hitabet sanatını çeşitli gayeler için kullanırlardı. Onlar, soyları, babalarının övünülecek halleri ve geçmişlerine ait iyi işleri sayma konusunda yaptıkları müfahara ve münafere de hitabet sanatından yararlanırlardı¹⁵. el-Mes'ûdî, hitabet konusunda şöyle demektedir : Kus b. Saîde el-İyâdî, Arap düşünürü idi ve Hz. Peygamber'den önce yaşamıştı. İyâd kabilesinden gelen bir heyet Hz. Peygamber'e Kus'dan sordukları zaman, o şöyle cevap verdi : Allah ona rahmet etsin, sanki ben Ukaz pana-

10 el-Mü'minûn (23), 67.

11 Bichere Fares, "Mufahara", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1977.

12,13 İbn Nedîm, Muhammed (378/988), *el-Fihrist*, Beyrut 1978, s. 80. Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musenna et-Teymî, 110-211 hicrî yılları arasında yaşamış bir yazardır.

14 el-Hansâ, *Divan*, Beyrut, tarihsiz, s. 24.

15 Şevki Dayf, *el-Asru'l-Câhili* (Târîhu'l-Edebi'l-Arabî serisi), Kahire tarihsiz (3. baskı), s. 410.

nayırında kırmızı devesinde onu görüyorum, o, şöyle diyordu : Ey insanlar toplanın, dinleyin, ezberleyin, yaşayan ölür, ölen kaybolur, her gelici gelir. Bundan sonra şüphesiz gökte haber var, yerde de ibretler var... Kus, beyitler de söylemişti fakat ezberleyemedim. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir kalktı ve şöyle dedi : Ben onun söylediği beyitleri ezberledim. Hz. Peygamber, ondan okumasını isteyince o da okudu. Bu şiirin ilk beyti şöyledir :

في الذاهبين الاولين من القرون لنا بصائر

"Geçmiş asırların insanlarında bize ibretler vardır" ¹⁶.

b. Sifâre (سفارة) : (Siyasî temsilcilik, elçilik, dış işleri bakanlığı)

İslâm'ın doğduğu Mekke şehri, Kur'ân'ın ifadesiyle "şehirlerin anası" ¹⁷ dir. Burada, İslâm'dan önce de insanlar tarafından değer verilen ve ziyaret edilen bir bina, yine Kur'ân'ın ifadesiyle "Allah'ın evi" ¹⁸ bulunmaktadır. Ayrıca Mekke, ticaretçilerin her yıl uğradıkları Ukâz panayırı (سوق عكاظ)'na da yakındı. Bu sebeplerle Mekkelilerin diğer insanlarla ilişkileri oldukça çoktu ve bu konuda onlar bazı özelliklere sahipti diyebiliriz.

Kâbe ile ilgili bazı görevleri yürüten Mekkelilerin bu görevleri arasında "sifâre" de bulunmaktadır. Cahiliye döneminde Kureyş'in ileri gelenlerinden olan Hz. Ömer sifâre görevini yürütüyordu. Kureyş ile başkaları arasında münafere, müfahara veya harp söz konusu olduğu zaman, bu konularda Hz. Ömer'in görevlendirildiği ve onun verdiği kararın kabul edildiği rivayet edilmektedir ¹⁹

Cahiliye döneminde Sifâre, Hz. Ömer'in kabilesi olan Benû Adî kabilesinin yürüttüğü bir görevdi ve bu kabile içinde kalıyordu. Sefir olan kişi aynı zamanda münafir ve müfahir olduğu için tarih bilme durumunda idi. Şu halde, Hamidullah'ın ifadesiyle, tarih için bir bakanlık bulunuyordu ve bu dışişleri bakanlığı ile beraberdi ²⁰

16 el-Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Huseyn b. Ali (346/957), *Mürûcu'z-Zeheb*, Mısır 1964, I, 69-70 ; İbn Seyyidinnas, Fethuddîn Muhammed (734/1334), *Uyûnu'l-Eser*, Mısır 1964, I, 68.

17 el-En'âm (6), 92 ; eş-Şûrâ (42), 7.

18 İbrahim (14), 37.

19 İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh (463/1071) *el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Kahire, Tarih-siz, III, 1145.

20 Muhammed Hamidullah, *Sîretu İbn İshak Mükaddimesi*, Konya 1981, R (6).

c. Geçmişle İlgili Toplantılar

Cahiliye döneminde, geçmişle ilgili hikayeler anlatan kişiler vardı ve toplantı yerlerinde vakit geçirmenin en zevkli yanlarından biri de geçmişle ilgili olayların anlatılması ve Arapların, ecdatlarının yaptıklarını duyup coşmaları idi. İbn Hişâm'ın kaydettiği bir şiirde buna işaret edilmektedir :

كان لم يكن بين الحجون الي الصفي / أنيس ولم يسحر بمكة سامر

" Hacûn ile Safa arasında hiç bir dost bulunmadığı, Mekke'de hiç bir hikâyecinin hikâye anlatmadığı bir sırada.... " ²¹

Bu hikâyecilerin, Arap tarihi demek olan Eyyâmu'l-Arab (Arap günleri)'i çok iyi bildikleri ve toplantılarda bunları anlattıkları anlaşılmaktadır. "Falan gün" dendiği vakit, o günde meydana gelen olay akla geldiği için Eyyâmu'l-Arab Cahiliye devri tarihi için önemli bir kaynaktır. Arapların, İran ve Rumlarla ilişkileri olduğu ve Eyyâmu'l-Arab'ta onlardan da bahsedildiği için Komşu ülkelerin tarihlerine ait bilgiler de ihtiva eden Eyyâmu'l-Arab'ın, İslâm tarihinin daha iyi anlaşılmasına da katkıları olmuştur ²². Adnânîler'le Kahtânîler arasındaki çekişmeleri ve savaşları, Adnânîler'in veya Kahtânîler'in kendi aralarındaki sürtüşmeleri yine Eyyâmu'l-Arab'dan öğreniyoruz ²³.

Toplantılarda anlatılan Eyyâmu'l-Arab sayesinde, Arapların savaş ve kahramanlıkları, halkın hafızasında uzun asırlar, bazı ekleme ve çıkarmalarla birlikte taşınıyordu ²⁴. Bu toplantıların genelde gece yapıldığına ve Kur'ân'ın buna işaret ettiğine ²⁵ yukarıda yer verdik.

Cahiliye döneminde, Dufel b. Hanzala, Ubeyd b. Şirye, el-Cürhümî, İbnu'l-Keyyis en-Nemrî ve İbnu Lisni'l-Humre'nin tarih bildikleri kayd edilmektedir ²⁶.

Bu hikâyeciler, Arapların çölde iyi vakit geçirmelerini sağlarken kendi hayallerini ve sanatlarını da hikayelere katıyorlardı diyebiliriz. Bu sebeple bize nakdedilen bu

21 İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (218/833), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Beyrut, Tarihsiz, I, 120.

22 Philip K. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, Çeviren : Salih Tuğ, İstanbul 1981, I, 134.

23 Muhammed Ahmed Cadulmevlâ-Ali Muhammed el-Bicâvî-Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim *Eyyâmu'l-Arab fi'l-Cahiliyye*, Beyrut, trhz. Mükaddime, Adnan ve Kahtan, Arap kabilelerinin dayandığı iki şahsın ismidir.

25 el-Mü'minûn (23), 67.

26 Mustafa Sadık er-Râfi, *Târîhu Edebi'l-Arabî*, Beyrut 1974, I, 273.

hikâyelerin bazıları gerçek tarihe ters düşmektedir²⁷. Nesilden nesile aktarılan haberlerde değişimin olmasını normal kabul etmek gerekir. Önemli olan bu değişimlerin nerelerde olduğunu dikkatlice inceleyip olayların gerçek taraflarını yakalamaktır. Geçmişle ilgili efsanevî anlatımlar, sadece Araplara mahsus bir özellik olmadığı ve diğer milletlerde de buna benzer anlatımlar olduğu bilinmektedir.

Arapların, geçmişle ilgili bilgileri hafızalarında tuttıkları, her arabın akıl, hafıza ve iradesi nisbetinde bir kitap ve kitaptan bir parça olduğu ve buna göre her kabilenin, haberlerin zapt ve tedvininde adeta bir arşiv durumunda bulunduğu kaydedilmektedir²⁸.

Burada, Kur'ân'da yer alan kıssalara da dikkat çekmek istiyoruz. et-Taberî (310/922)'ye göre Kur'ân'ın üçte birini ;çağdaş müfessirlerden M. Reşid Rıza'ya göre ise dörtte üçünü kıssalar oluşturur²⁹.

Nüzûl sebeplerinin ayetlerle yakın bir ilişkisi bulunduğu ve Hz. Peygamber devrindeki toplumun bazı tutum ve davranışlarının pek çok ayetin gelmesine sebep olduğu söylenebilir. Kur'ân'da bir kaç yerde "sana..... den soruyorlar. Deki"³⁰ ayeti tekrar edilmektedir. Bu ifadeden sonra gelen ayetler, müslümanlara, daha önceden Arap toplumunda mevcut olan kanaatlerin doğrularını korumak kaydıyla en sağlam bilgileri aktarmaktadır.

Kanaatimize göre Hz. Peygamber devrinde daha önceki alışkanlıklarını sürdürerek geçmişle ilgili hikâyeler anlatan kassaslar vardı ve onlar yalan yanlış toplumu etkiliyorlardı. Kur'ân, bu konularda geçmişle ilgili en doğru bilgileri vererek müslümanları yanlış düşünce ve kanaatlere düşmekten kurtarmıştır diyebiliriz. Nitekim, "Ey Muhammed, onların haberlerini biz sana gerçek olarak anlatıyoruz..."³¹ ayeti Ashâb-ı Kehf hakkında gerçek haberi Kur'ân'ın bildireceğini açıklar. Bu kıssa anlatılırken, bu konuda Arapların düştüğü hatayı Kur'ân şöyle ifade eder : "Görülmeyene taş atar gibi Mağara Ehli üçtür, dördüncüleri köpekleridir diyecekler ; beştir, altıncıları köpekleridir diyecekler ; yedidir, sekizincileri köpekleridir diyecekler. De ki : Onların sayısını Rabbim daha iyi bilir. Onları bilen azdır. Bu sebeple onlar hakkında yüzeysel tartışma dışında derin münakaşaya girme ve onlar hakkında bun-

27 Şevki Dayf, a.g.e., 400.

28 Muhammed Fehmi, *Târîhu Edebiyyâti Arabiyye*, İstanbul 1332, s. 178.

29 Suat Yıldırım, "*Kur'ân-ı Kerim'de Kıssalar*", Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Dergisi, 3. sayı, Fasikül 1-2, Ankara 1979, s.

30 el-Bakara (2), 215, 217, 219, 220,222.

31 el-Kehf (18), 31.

lardan hiçbirine bir şey sorma"³². Kehf kıssasını, daha önce bilenlerin bulunduğu ; hatta olayın doğrusunu az da olsa muhafaza eden kimselerin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

2. İslâm Öncesi Tarih Malzemeleri

a. Yazılı Tarih Kitaplarının Bulunup Bulunmadığı

Arapların İslâm'dan önce yazıyı bildikleri ve kullandıkları anlaşılmaktadır. Hatta ellerinde yazılı metinler bulunan kimselerin bulunduğu da rivayet edilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber (S.A.V.), Suveyd isimli bir kişiyi İslâm'a davet ettiği zaman, Suveyd ona : "Muhtemelen senin yanında olan, benim elimdeki benzeridir" der. Hz. Peygamber, ona : "Senin yanında ne var?" diye sorunca, Suveyd : "Lokman'ın Mecellesi" diye cevap verir. Hz. Peygamber : "Onu bana göster" deyince, Suveyd, Mecelle (dergi, kitap)'yi ona gösterir. Daha sonra Hz. Peygamber, Suveyd'e "Bu elbette güzel bir sözdür, fakat benim yanımdaki bundan daha değerlidir, zira o, Allah Teala'nın bana indirdiği hidayet ve nur kaynağı olan Kur'ân'dır" der ve onu İslâm'a davet ederek, ona Kur'an'dan bazı ayetler okur. Suveyd de Kur'ân'ı beğendiğini "Elbette bu çok güzel bir sözdür" diyerek ifade eder³³.

Kur'ân'ı tebliğ ettiği zaman Hz. Peygamber'in Mekke'de çeşitli düşmanlıklarla karşılaştığı anlaşılmaktadır. Her Mekkeli kâfir, kendi kabiliyeti alanında İslâm'a karşı düşmanlık yapıyordu. Bunlardan en-Nadr b. el-Haris gibileri Kur'an'ı hedef alarak "işittik, işittik, istesek biz de bunun benzerini söyleyebiliriz. Bu sadece eskilerin masallarıdır"³⁴ diyerek düşmanlıklarını ortaya koyarlar. Ticaret veya tahsil için İran'a giden ve Hire'ye uğrayan en-Nadr b. el-Haris'in, bu bölgelerde İncil okuyan, rükû ve secde eden insanları gördüğü ve Hire'de yabancıların tarihlerini (ehâdis) alıp Mekke'ye getirdiği rivayet edilmektedir. en-Nadr, bunları Mekke'de anlatır ve "Bu anlattıklarım, Muhammed'in, Ad, Semûd ve başka kavimlerden size aktardıkları gibidir" der. Bunun üzerine şu ayet nazil olur : "Bilgisi olmadığı halde insanlar arasında, Allah yolundan saptırmak için, gerçeği boş sözlerle değişenler ve Allah yolunu alaya alanlar vardır. İşte alçaltıcı azap bunlar içindir"³⁵ Bu ayetin başka nüzûl sebepleri de bulunmakla birlikte ayetin devamı, en-Nadr hakkında inmesinin daha uygun olacağını ifade etmektedir³⁶.

32 el-Kehf (18), 22.

33 İbn Hişâm, a.g.e., II, 68-69.

34 el-Enfâl (8), 31.

35 Lokmân (31), 6.

36 el-Halebî, ali b. Burhanuddîn (1044/1634), *İnsânü'l-Uyûn*, Mısır 1964, I, 517.

"... yakında ben de Allah'ın indirdiği gibi indireceğim diyen..."³⁷ ayetinin de en-Nadr hakkında nazil olduğu rivayet edilmektedir³⁸.

İbn Hişâm'ın naklettiğine göre en-Nadr b. el-Haris, Hire'ye gidip, orada İran padişahlarına ait olayları, Rüstem ve İsfendiyar'ın hadiselerini öğrenmiş tarihî malumâtı olan bir kişi idi. Hz. Peygamber, bir mecliste Allah'ı hatırlatıp, kavmini kendilerinden önceki ümmetlerin başlarına gelen Allah'ın azabından sakınmaları konusunda uyardıktan sonra sonra oradan ayrılınca, en-Nadr, gelir ve şöyle derdi : "Ey Kureyşliler vallahi ben, ondan daha güzel olaylar anlatırım, bana gelin size onun anlattıklarından daha iyisini anlatayım." Sonra onlara, İran padişahlarından, Rüstem ve İsfendiyar'dan bahsederdi, sonra da : "Hangi sebeple Muhammed anlattıklarımın nasıl güzel olacak" derdi³⁹. İbn Hişâm, başka bir rivayette şun eklemektedir : en-Nadr : "Muhammed'in anlattığı benim anlattıklarından benden daha iyi olacak? Onun anlattığı, ancak başkalarına yazdırdığı öncekilerin masallarıdır (اساطير الاولين). Ben de başkalarının hikâyelerini yazdım" dedi ve bunun üzerine el-Furkân (25), 5-6 ayetleri nazil oldu⁴⁰. Bu rivayetlerden en Nadr'ın yanında bir kitabın olduğu anlaşılabilir. Esasen o, kültürlü bir aileden gelmektedir. Babası el-Haris b. Kelede'nin, İran'da tahsil görmüş iyi bir doktor olduğu ve bir kitabı bulunduğu rivayet edilmektedir⁴¹.

en-Nadr b. el-Haris'in, Hire'de İran tarihi yanında Arap tarihi ile ilgili bilgileri de öğrenip kayd ettiği düşünülebilir. Çünkü Hire'de kütüphanelerin bulunduğu ve buralarda tarihî eserlerin yer aldığı mevcut rivayetler arasındadır. nitekim et-Taberî şöyle demektedir : "... Biz, onlar hakkındaki haberleri naklederken, bulabildiğimiz vesika ve delillerle bu haberlerin doğruluğunu isbata çalışacağız. Nasr b. Rebîa sülalesinden olup Fars hükümdarlarının valileri sıfatıyla ve merkezleri Hire'de olmak üzere, Arap sınırlarının Irak çölünde hükümet sürmüş olan bu reislerin tarihi. Hireliler tarafından biliniyordu ve bu bilgiler kiliselerde, kitaplarda (tomar, esfar " أسفار ") tesbit edilmişti"⁴². et-Taberî, şöyle devam eder : "Bana Hişâm b. Muhammed el-Kelbî'den"⁴³

37 el-En'âm (6), 93.

38 İbn Hişâm, a.g.e., I, 321. Nadr b. el-Haris hakkında nazil olan başka ayetler hakkında bkz. et-Taberî, Muhammed b. Cerîr (310/922), *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'ân*, Mısır 1954, XIX, 231-232 ; el-Halebî, a.g.e., I, 517.

39 İbn Hişâm, a.g.e., I, 321.

40 İbn Hişâm, a.g.e., I, 384.

41 Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Çeviren: Salih Tuğ, İstanbul 1980, II, 868.

42 et-Taberî, Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'l-Umem*, Beyrut 1967, I, 628.

43 El-Kelbî (öl: 204/ 819), cahiliye devri hakkında yazdığı önemli kaynaklarla tanınmaktadır. Bu bilgilerin pek çoğunu Hire Kütüphanelerinden de yararlanarak yazmıştır diyebiliriz. Bkz. Kâtip Celebi (1067/1656), *Keşfu'z-Zunûn*, İstanbul 1972, I, 178-179, 605, II, 1258, 2002.

naklen onun şöyle dediğinin söylediler: Ben Araplara ve Kisra evlatları tarafından tayin edile gelen Nasr b. Rebîa sülalesi hükümdarlarının soy , yaşadıkları süre ve tarihlerine dair haberleri Hire Kiliselerinden elde ediyorum. Çünkü onların hükümdarlıkları ve yaptıkları işlerin tamamı oralardadır."

Bu rivayetlerden, Hira'nin iyi bir ilim merkezi olduğu ve içerisinde tarihî eserlerin de bulunduğu kütüphanelerin mevcudiyeti anlaşılmaktadır. Nadr, böyle bir yerde tahsil gördüğüne göre, onun yanında bir veya bir kaç tarih kitabının olması pek de garip bir şey değildir.

b. Cahiliye Şiirinin Tarihle İlgisi

Şiir, toplumun en çok ilgilendiği bir dal olduğu için Cahiliye devri Arap toplumunda çok iyi şairler yetişti. Esasen kabilenin her ferdi, şiirle uğraşır ve hem kendi kabilesinin hem de başka kabilelerin şairlerine ait şiirleri ezberler, okur ve naklederdi. Toplantı, fuar ve başka vesilelerle bir araya gelen Arapların, en çok zevk aldıkları konulardan biri de şiir okumak ve dinlemektir. Çünkü şiir, onların nesepleri ile ilgili konuların, tarihlerinin ve önemli günlerinin (أيام العرب) arşivi durumundadır. Hz. Ömer, : "Şiir, (bu) kavmin ilmidir, onların bundan daha doğru ilimleri yoktur" der⁴⁴. İyi bir şairin hem kendi kabilesine hem de başka kabilelere ait şiirleri bilmesi gerekiyordu⁴⁵.

Şair, mensubu olduğu kabilenin kâhini, rehberi, hâtibi ve sözcüsü olması yanında, aynı zamanda o, bu toplumun tarihçisi idi. Şair, kendi kabilesinin neseb, şecere, folklor ve tarihini bildiği gibi, şiirleri ile karşı tarafı gülünç duruma düşürmek ve yapuğu hicivlerde başarılı olabilmek için, onları da çok iyi bilmesi gerekiyordu⁴⁶.

Şiirin, bir toplumun aynası olduğu, o topluma ait çeşitli bilgilerin, şiirlerden çıkarıldığı ve şiirin, tarihin en önemli kaynaklarından biri olduğu bilinmektedir. Eğer Cahiliye devri şiiri olmasaydı, o devrin tarihi bu gün bildiğimiz kadar açık olmayacaktı. Çünkü Cahiliye dönemi Arap hayatının siyâsî, ictimai, iktisadî, dinî ve fikrî cephelerini öğrenme konusunda, bu kaynağa muhtacız⁴⁷.

Şiir, Cahiliye devri hakkında kaleme alınan Mahmut Şükri el-Alûsî'nin, Bülû-

44 Şevki Dayf, a.g.e., 143-144.

45 Hitti, a.g.e., I, 143-144.

46 Hitti, a.g.e., I, 142-143.

47 Hitti, a.g.e., I, 142-143.

ğu'l-Ereb⁴⁸, Corci Zeydan'ın, el-Arab Kable'l-İslâm⁴⁹ ve Cevad Ali'nin el-Mufassal⁵⁰ gibi eserlerin en önemli kaynaklarından biri olmuştur⁵¹.

Şiir, Arab'ın divanıdır" sözü şiirin, tarihe kaynaklık yapacağını en iyi ifade eden cümlelerdendir. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi müfahara ve münafere, Arap şiirinin konuları arasındadır. Şiirin konularından biri de hica (hiciv, yerme)'dir. Arapların hicivden çok korktukları anlaşılmaktadır. Hiciv yapmasını önlemek için bazı şairlerin dillerini bağladıklarına dair rivayetler bulunmaktadır⁵². Bazen savaşlarda iyi bir şair, iyi bir komutandan daha etkili olabiliyordu. Şairin etkili bir hiciv yapması için hem kendi kabilesinin hemde diğer kabilelerin tarihi iyi bilmesi gerekiyordu.

Cahiliye döneminde Firdevsî'nin Şehnamesi tarzında kıssa tipi şiir yoksa da olayları anlatan şiirler bulunmaktadır. Esasen Cahiliye devrine ait bütün şiirler muhafaza edilemediği için bu konuda kesin konuşmak yanlış olur.

c. Neseb İlmî

Müfâhara yapmak için, müfahirin, tarihin bir parçası olana neseb ilmini de bilmesi gerekiyordu. Müfahir, babalarıyla övünebilmesi için onların isimlerini, yaptıkları işleri ve gösterdikleri kahramanlıkları öğrenir ve bunları çocuklarına aktarırdı. Esasen Araplar arasında neseb ilmini çok iyi bilen ve bütün kabileleri kollarıyla birlikte sayabilen kimseler vardı. Bir kişi gelip "ben falan kabiledenim" deyince o kabilenin ilk isminden başlayarak bu şahsa gelinceye kadar sayılabiliirdi. Hz. Ebûbekir'in iyi bir neseb alimi olduğu rivayet edilmektedir. İslâm tarihçilerinin neseb ilmi dalında eserler vermeleri ve bu bilgileri tarih yazarken kullanmaları, Arapların Cahiliye devrindeki neseb ilmine verdikleri önemle yakından ilgilidir diyebiliriz.

SONUÇ

Arapların Cahiliye döneminde tarihle yakın ilgisi olan bilgileri ezberledikleri ve çocuklarına aktardıkları anlaşılmaktadır. Araplar, bu ezber adetini İslâm geldikten sonra da sürdürdüler, Kur'ân'ı ve hadisleri ezberlemede zorlanmadılar. Onlarda ki rivayet

48 el-Alûsî, Mahmut Şükri, *Bulûgu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab*, I-III, Beyrut, Tarihsiz.

49 Corci Zeydan, *el-Arab Kable'i-İslâm*, b.y.y., tarihsiz.

50 Cevad Ali, *el-Mufassal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, I-X, Beyrut, 1970.

51 Muhammed Mustafa Hudara, *"Târîhu Cezîreti'l-Arabiyye Kable'l-İslâm fî Mesâdiri'l-Arabiyye"*, *Mesâdiru Târîhi'l-Cezîreti'l-Arabiyye*, I, 337-362.

52 Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslâmiyye Târîhi*, Çeviren : Zeki Meğamiz, İstanbul 1329, III, 51.

alışkanlığı, Hz. Peygamber ve dönemi ile ilgili bilgileri bize bütün teferruatıyla aktarmalarına sebep olmuştur diyebiliriz.

Elimizdeki ilk İslâm Tarihi eserlerinin bu derece başarılı olmalarında, Cahiliye devri tarihçilerinin müsbet etkileri olduğu anlaşılmaktadır. Elimizdeki kaynak eserlerin tamamının halkın dilindeki rivayetlerin kayda geçmiş şekli olduğu fikrine katılmıyoruz.

Cahiliye tarihçilerinden olan Ubeyd b. Şirye, Muaviye devri (41/661- 60/680) sonuna kadar yaşamıştır. el-Mes'ûdî'nin, Ubeyd'in kitabından parçalar aktardığı kaydedilmektedir. Ubeyd'in, şu iki eserin sahibi olduğu rivayet edilmektedir : 1. Kitabun Fi Ahbâri'l-Yemen ve Eş'âriha ve Ensâbiha, 2. Kitâbun Fi'l-Emsâl⁵³.

Bazı yazarlar, kitaptan naklettikleri halde kitabın adını zikretmeden, müellifi verdiği için, onun bir râvi olduğu sanılmıştır. Bazı durumlarda da ravi yazdığı kitabı ezbere bildiği için kitap olmadan naklettiği de olmuştur. Buna delâlet eden ifadelere hadis kitaplarında rastlanmaktadır⁵⁴.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz : Cahiliye devresindeki tarihçilik olmasaydı İslâm tarihçileri bu kadar başarılı olmayacaklardı. Cahiliye devri bu gün bildiğimiz ölçüde bilinemeyecek ve Hz. Peygamber dönemi daha iyi anlaşılamayacaktı.

SUMMARY

ILMU'T-TARİH IN THE PRE-ISLAMIC TIMES

In pre-Islamic times there were certain conditions and reasons which necessiated for Arabs to have some knowledge of history. These can be counted as fallows.

a. Mufahara : What is meant by mufahara is boasting of a person with virtues of himself, his family and their past. It is understood that this custom was quite widespread in Jahiliyya. To be able to do this task of mufahara soundly, the person needed to know both the history or past of his own tribe and that of the others.

53 Fuat Sezgin, *Târîhu't, Turâsi'l-Arabî*, Arapçaya çeviren : Mahmut Fehmi Hicâzî, Fehmî Ebu'l-Fadl, Mısır 1977, 1, 419.

54 Suphi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, Çeviren : M. Yaşar Kandemir, Ankara 1973, s. 22.

b. Sifare : It is widely accepted fact that Mecca was important setting even before Islam. There was some family to excute external relations of the inhabitants of this City. The family, besides above task, was their mufahir too.

c. History circles : It is known that teh Arabs of Janiliyya were coming together in a certain place and listened to the narrators narrating historical stories.

In Jahiliyye some people, even if quite a few, possessed books written on various subjects. It is recorded that there materials in them related to history. Furthermore, it can be said that some of them belonged to only history.

Having taken into account all there we can conclude that if it had not been for ilmu't-Tarîh in the pre-Islamic times, Islamic historians of the latter ages would not have been so successfull.